

HZ. MÛSÂ-HIZIR KISSASININ BİR VARYANTI: KERİM'İN ZULÛM GÖRÜNÜMLÜ ADALET MANZUMESİ

A Variant of the Moses-Khidr Story: Kerim's Poem of Justice Appearing Cruelty

Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR

Lecturer Dr., Düzce University, Department of Turkish Language, Düzce, Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Düzce, Türkiye
Orcid: 0000-0002-7109-007X , e-posta: nilgunbuyuker@duzce.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Büyüker Güngör, N. (2024). A Variant of the Moses-Khidr Story: Kerim's Poem of Justice Appearing Cruelty. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 169-182.

Büyüker Güngör, N. (2022). Hz. Mûsâ-Hızır Kıssasının Bir Varyantı: Kerim'in Zulûm Görünümlü Adalet Manzumesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 169-182.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 15 July /Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 20 September/Eylül 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 169-182.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Hz. Mûsâ-Hızır kıssası nâsir ve şairler tarafından farklı yüzyıllarda, farklı coğrafyalarda kısmî farklarla defaatle anlatılıp aktarılmıştır. Makalenin esas konusunu teşkil eden Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi 1616-002 numarada Kerim adına kayıtlı 58 beyitlik kısa manzume de bu kıssanın bir varyantı olarak değerlendirilebilir. Manzume, Hz. Mûsâ'nın Allah'a yalvararak "zulüm görünümlü adaletin hikmetini" bilmek istemesiyle başlar. Bunun üzerine Hz. Musa bir çeşmede üç kişinin başından geçen bazı olaylara şahit olur. Çeşmenin başına önce bir süvari gelir, yıkanıp giderken kesesini orada unuttur. Sonra bir çocuk gelir, keseyi bularak evine götürür. Süvari kesesi için döndüğünde çeşmede kör bir adam görür, kesesini ondan ister. Tartışır, süvari körü öldürür. Hz. Mûsâ, yaşananların esrarını öğrenmek ister. Gelen vahiyle anlaşılır ki çocuğun babası süvarinin yanında bir süre çalışmış, lakin parasını alamadan ölmüştür. Çocuğun götürdüğü kesede babasının ücreti vardır. Kör, kör olmadan önce süvarinin babasını öldürmüştür. Yani kör adamın öldürülmesi kısıstır. Kıssanın devamında "hisse" olarak ise Allah'ın adaletini kulun her zaman akıl ve kıyasla anlayamayacağı, zulüm olarak görünen birçok işin aslında Allah'ın adilane hükmü olduğu minvalinde mesajlar verilmektedir. Kerim, kurgusal yapısı ve taşıdığı mesajlarla Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasına benzeyen bu kıssayı açıkça Câmî'nin *Sübhatü'l-Ebrâr*'ından aldığını bildirmektedir. Kıssanın kaynağına dair yapılan araştırmalarda ise hikâyenin *Sübhatü'l-Ebrâr*'dan daha önce Yahudi kutsal metinlerinde geçtiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Hz. Mûsâ-Hızır, Kerim, Sübhatü'l-Ebrâr, kıssa, zulüm, adalet.

Abstract

The story of Moses and Khidr has been told and conveyed many times, with partial differences, by writers and poets in different centuries and different geographies. The short poem of 58 couplets recorded in the name of Kerim in the Süleymaniye Library Bagdatlı Vehbi Efendi Collection number 1616-002, which constitutes the main subject of the article, can also be considered as a variant of this story. The poem begins with Moses wanting to know "justice that looks like cruelty". Thereupon, Moses witnesses some events that happened to three people in a fountain: A horseman comes to the fountain and forgets his purse there. A child comes and takes the purse home. When the horseman returns, he sees a blind man and asks for his purse. They argue, the cavalry kills the blind man. With the revelation, the following is understood: The child's father worked for a while with the cavalry and died before receiving his money. The purse contains the child's father's salary. The blind man killed the horseman's father before he became blind. A cavalryman killing a blind person means retaliation. The story gives the following messages: The servant cannot always understand God's justice with reason and comparison, many things that appear to be cruelty are actually God's just judgment. Kerim states that he took this story, which is similar to the story of Moses-Khidr(?) with its fictional structure and the messages it carries, from Câmî's *Subhatu'l-Ebrar*. However, it has been seen that the story was also mentioned in Jewish holy texts before this.

Keywords

Moses-Khidr, Kerim, Subhatu'l-Ebrar, story, cruelty, justice.

Giriş

Hz. Mûsâ, *Kur'an-ı Kerim*'de 34 surede 136 kez zikredilmektedir (Çanga, 2012, s. 586). *Kur'an* ve sahih hadislerde kendisinden en fazla söz edilen peygamber olan Mûsâ'nın (Harman, 2020, c. 31, s. 207), türlü ilgilerle klasik Türk edebiyatında da sıkça işlendiği görülmektedir. Beyitlerdeki doğrudan veya dolaylı münferit göndermelerin dışında *ulu'l-azm* unvanına sahip beş peygamberden biri olması hasebiyle manzum veya mensur olarak kaleme alınan *kısasü'l-enbiya* türündeki eserlerde de Hz. Mûsâ anlatıları oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Hatta edebiyatımızda sadece Hz. Mûsâ'nın konu edildiği "Kıssa-ı Mûsâ, Mûsâ-name" gibi adlarla yazılan müstakil eserler de bulunmaktadır. Doğumundan öncesi, doğumu, bebekliği, çocukluğu, peygamber oluşu, mucizeleri gibi daha birçok hususiyetle yüzyıllar boyunca şairlerin yoğun ilgisini cezbeden Hz. Mûsâ'nın Hızır'la olan münasebeti de bu uzun listenin başında gelenlerdendir.¹ Hz. Mûsâ-Hızır'ın birlikte çıktığı veya çıktığı kabul edilen yolculukları üzerine birçok din âlimi, şair, ozan söz söylemiş, fikir yürütmüştür. Bir bütün olarak İslam geleneğinin dışında yalnızca Türk-İslam geleneğinde bile Hızır'ın kimliğine, kıssalarına, din ve tasavvuftaki yerine dair müstakil olarak ortaya koyulan edebî/ilmî eserlerin fazlalığı bu konunun ne denli bir cazibe merkezi olduğunu tek başına ispatlayacak mahiyettedir.

Üç büyük semavî dinin kesişim noktalarından biri olan Hz. Mûsâ, tabiatıyla Batı ve İbrani edebiyatı için de önemli bir figürdür. Hristiyan ve Yahudi gelenekteki dinî/ladinî birçok eserde de Hz. Mûsâ'nın hayatının konu edildiği malumdur. Malum olan hususlardan biri de oryantalist araştırmacıların *Tevrat* ve *İncil*'de geçmeyip yalnızca *Kur'an-ı Kerim*'de geçen *Hızır kıssasına* duyduğu yoğun ilgidir. *Kur'an*'da *Kehf* suresindeki (18/60-82) 23 ayette Hz. Mûsâ'nın yaptığı yolculuklar anlatılmaktadır. Lakin ne burada ne de *Kur'an-ı Kerim*'deki başka bir ayette "Hızır" ismi zikredilmektedir. Bu kıssa önce muhaddis ve müfessirler başta olmak üzere İslam âlimlerinin eserleriyle tafsilatlandırılmış, sonrasında şair ve müelliflerin elinde -deyim yerindeyse- âdeta "süslenmiştir". Wensinck, Friedlaender, Massignon gibi ünlü oryantalist araştırmacılar da *Kur'an* ayetleri ile kıssanın ilmî-edebî metinler aracılığıyla genişletilip süslenen bu varyantlarını birbirine karıştırmış ve kıssanın eski Doğu efsanelerinden doğduğu yönünde nazariyeler ortaya atmışlardır.²

Birbirinden farklı inanç ve kültüre mensup araştırmacılar, Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının kaynağı hususunda ihtilafli görüşlere sahip olsalar da kıssanın Doğu ve Batı medeniyetinin ortak hafızasında yer aldığı, mezcedildiği ve senkretik bir figür/kültün doğuşuna vesile olduğu hususunda hemfikirlidir. Bu ortaklığın önemli ayaklarından biri de kuşkusuz edebî metinlerdir. Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda kısmî farklarla defaatle anlatıldığı, aktarıldığı görülmektedir. Makalenin esas konusunu teşkil eden Kerim'e ait manzume de işte bunlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu makalede öncelikle Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının İslamî gelenekteki kökenine dair ilgili *Kur'an* ayetlerine yer verilecek, ardından Hz. Mûsâ-Hızır kıssasını çağrıştıran Kerim'in Hz. Mûsâ motifli manzumesi ele alınacak ve bu manzumenin kaynağı saptanmaya çalışılacaktır.

1. İslami Gelenekte Hz. Mûsâ ve Yol Arkadaşı: Hızır (?)

Kur'an-ı Kerim'de *Kehf* sûresi 60-82. ayetlerde Hz. Mûsâ'nın yolculukları şöyle anlatılmaktadır: 60-64. ayetlerde Hz. Mûsâ yanındaki genç bir adamla birlikte "iki denizin birleştiği" yere varmak için yola çıkar, iki denizin birleştiği yere varınca da yanlarına azık olarak aldıkları balığı yoklamayı unuturlar, balık çoktan denize atlayıp gitmiştir. Yolculuktan yorgun düşen Mûsâ, genç adama yiyeceklerini getirmesini söyler. Genç ise kayanın yanında konakladıkları zaman balığın şaşılacak şekilde denize atlayıp gittiğini, lakin bunu Mûsâ'ya söylemeyi unuttuğunu belirtir. Bunun üzerine Mûsâ, "İşte aradığımız bu idi!" der ve hemen geride bıraktığı izleri takip ederek balığın suya düştüğü yere döner. 65. ayette ise "Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik." buyrulur. 66. ayette Mûsâ'nın bu kula "Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgidir bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?" dediği anlatılır. 67-68. ayetlerde o kulun "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?" dediği buyrulur. 69-70. ayetlerde Mûsâ sabırlı olacağına ve o kulun sözünden çıkmayacağına dair söz verir, o kul da bu söze istinaden kendisi bilgi verene kadar soru sormaması yönündeki tembihini de ilave ederek birlikte yolculuğa çıkmayı kabul eder. 71-73. ayetlerde birlikte yürüyüp kıyıdaki bir gemiye bindikleri ve o kulun gemiyi deldiği anlatılır. Mûsâ, bunun üzerine "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!" der. Kul, Mûsâ'ya yolculuk öncesinde verdiği sözü hatırlatır. Mûsâ da özür diler ve yollarına devam ederler. 74-76. ayetlerde yolculuklarına devam ederken bir gence rastlarlar. Kul bu genci hemen öldürür. Mûsâ da "Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!" der. Bunun üzerine kul tekrar Mûsâ'ya sözünü hatırlatır, Mûsâ da yine özür diler ve bir daha soru sormayacağını, sorarsa yoldaşlıklarını bitirmede haklı olacağını belirtir. 77-78. ayetlerde yine yolculuklarına devam ederler ve nihayet bir köye varıp oradaki halktan yiyecek isterler.

¹Hz. Mûsâ'nın edebî metinlerde işlenişini değerlendirdiğinde karşılaşılan ilgi ve hususiyetleri kabaca şöyle sıralamak mümkündür: 1. Hz. Mûsâ'nın doğumundan önce Mısır'ın durumu, 2. Firavun'un rüyası, Hz. Mûsâ'nın doğumu, Mûsâ zannıyla bebeklerin öldürülmesi, Firavun'un kızının hastalığı vs., 3. Nil Nehri'ne bırakılması, 4. Firavun'un sarayına alınması, 5. Dilindeki tutukluk, 6. Şuayip peygamberle ilişkisi, 7. Çobanlık yapması, 8. Tur Dağı'nda yaşadıkları; ilahî tecelliye mazhar ve kelimullah oluşu, gördüğü ateş, dağın parçalanışı, iblisle karşılaşması vs., 9. Gösterdiği mucizeler; asa mucizesi, yedd-i beyza mucizesi, bakara mucizesi, denizin yarılması mucizesi vs., 10. Harun peygamberle ilişkisi; kardeşi olması vs., 11. Firavun ve kavmi (Kiptîler) ile mücadelesi, Firavun'un rüyası, Firavun'un helak oluşu, Firavun ve kavminin uğradığı belalar vs., 12. Kendisine verilen ilahî levhalar/ *Tevrat*, 13. Sâmirî kıssası; İsrailoğulları'nın buzağıya tapması, 14. Tih Çölü'nde İsrailoğulları'na verilen nimetler, 15. Hızır kıssası; Hızır'la çıktıkları yolculuk vs., 16. Kârûn kıssası; hazinesiyle birlikte kahrılması vs., 17. Üç isimli devle mücadelesi, 18. Bel'âm-ı Bâ'ûr kıssası; kibire imansız ölüşü vs., 19. Miraç'ta Hz. Muhammed ile karşılaşması, 20. Çoban ile hikâyesi, 21. Hayvanların dilini öğrenmek isteyen adamla hikâyesi, 22. Tanrı ile konuşmaları, 23. Biri Müslüman, biri Hristiyan, biri Yahudi üç yolcunun hikâyesi ve rüyası, 24. Taassup nedeniyle Hristiyanları öldüren Yahudi padişahın hikâyesi, 25. Sultan 'Amid ile hikâyesi, 26. Berh-i Esved isimindeki pehlivan ile hikâyesi, 27. Tûr Dağı'na giderken karşılaştığı zahitle hikâyesi, 28. İblis ve on iki çeşme çıkan taş ile hikâyesi, 29. Yemen şahının oğlu ile hikâyesi, 30. Evliliği, 31. Bir Kiptî'yi öldürmesi, 32. Medyen'de yaşadıkları, 33. Beytül-Makdis'i inşa etmesi, 34. Sandık (tabut) yapması, (...) (Dereli, 2019). Hz. Mûsâ ile ilgili rivayetler için ayrıca bk.: (Arslan, 2013)

² Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının eski Doğu efsaneleriyle olan ilgisi; İslam ilahiyatı, tasavvuf literatürü, Türk folklor ve edebiyatındaki yeri ve oryantalist araştırmacıların Hızır konusundaki nazariyeleri için bk.: (Meral, 2014; Ocak, 1990; Öztürk, 2003; Şahin & Arslantaş, 2022).

Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçınır. Derken o köyde yıkılmak üzere olan bir duvarla karşılaşılır ve o kul o duvarı hemen onarır. Mûsâ da “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın.” der. Bunun üzerine kul artık birlikte yolculuk edemeyeceklerini söylerken ona izlemeye sabredemediği şeylerin iç yüzünü anlatmaya başlar. 79-82. ayetlerde “Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hâle getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı. Gence gelince, onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Böylece istedik ki Rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.” (DİB, t.y.)

Kehf suresinde anlatılan bu yolculuklarda yalnızca Hz. Mûsâ'nın ismi geçmektedir. İlk yolculukta Hz. Mûsâ'ya eşlik eden genç yardımcı için “fetâ” ibaresi kullanılırken Hz. Mûsâ'nın ikinci yolculuğa birlikte çıktığı ilim sahibi yol arkadaşı için “abd” ibaresi kullanılmaktadır. Klasik ve çağdaş tefsir literatüründe kabul gören görüşe göre bu genç/hizmetçi yani “fetâ”, Yuşa; Allah tarafından özel bilgilerle donatılmış bilge kul yani “abd” ise Hızır'dır (Üstün, 2023, s. 10-13). *Kur'an*'da ismi dahi geçmeyen, Hz. Mûsâ'nın yolculuğunda “bilge kul” olarak anlatılan bu şahıs ve bu kıssa insanları o kadar derinden etkilemiştir ki bu anlatılardan daha sonra bir mitos (Hızır)³ doğmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de 23 ayette ana hatlarıyla anlatılan, hadislerle tafsilatlandırılan bu yolculuk hikâyelerinin İslam geleneği içinde en çok sufilerin ilgisini çektiği bilinmektedir.⁴ Bunun sebebi olarak ise kıssada tasavvufun temel ilkelerinden ikisini oluşturan manevi rehberlik (irşad) ile batını ilim (ilm-i ledün) anlayışının varlığı gösterilmektedir (Üstün, 2023, s. 12). Hatta bazı araştırmacılar birçok peygamber kıssasının mutasavvıflarca ele alınıp değerlendirildiğini, lakin bunlar arasında en dikkat çekeninin Hz. Mûsâ-Hızır kıssası olduğu bilgisini vermektedir (Karataş, 2013, s. 122). Yüzyıllar boyunca birçok İslami din âliminin (şeyh, muhaddis, müfessir, fakih, mutasavvıf vs.) üzerinde açıklamalar, yorumlamalar yaptığı bu kıssa Türk edebiyatında da gerek dinî gerek lâdinî sahadailmek ilmek işlenmiş; halk edebiyatı mahsullerinden (âşık tarzında manzumeler, nefesler, halk hikâyeleri, masallar, destanlar, efsaneler, bilmeceler vs.) divan edebiyatına; beyitlerden manzumelere ve hatta müstakil eserlere kadar kendine yer edinmiştir.⁵

2. Kerîm'in Hz. Mûsâ Kıssası

2.1. Yazmanın Tavsifi

Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu 1616-002 numarada üç eseri havi bir yazmanın ikinci eseri olarak 6^p-9^p sayfalarında mahfuz manzumenin katalog kayıtlarında müellifi “Kerîm”, ismi de “Adlin Zulm Şeklinde Görünmesinin Hikmetine Dair Bir Manzume” olarak kaydedilmiştir. Ne katalog kayıtlarında ne de yazmanın zahriyesinde telif veya istinsah tarihine dair bir bilgi bulunmaktadır. Lakin manzumenin sonlarına doğru şair, bu hikâyeyi açıkça İranlı ünlü âlim ve şair Abdurrahman-ı Câmî'nin [ö. 898/1492] *Sübhâtü'l-Ebrâr*'ından aldığını bildirmektedir. Zikredilen Farsça mesnevi 889 [m.1484] yılında yazılmıştır. Bu durumda Kerîm'in manzumeyi en erken ihtimalle 16. yüzyılın başlarında tercüme ettiği düşünülebilir. Bununla birlikte aynı müstensihin elinden çıkan talik hatla mahtut yazmanın da Latifî'nin [ö. 990/1582] *Fusul-i Erbaa* (eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmese de 1524-36 arasında yazıldığı bilinmekte) adlı eserini ihtiva etmesi ve imla özelliklerine binaen 16-17. yüzyılda istinsah edildiği söylenebilir. 13 satır ve çift sütun üzerine siyah mürekkeple yazılan metnin bulunduğu sayfalar reddadeli ve cetvellidir. Serlevha olarak ayrılan dört bölümün içi boş bırakılmış; bu bölümlere ne anabaşlık ne de ara başlıklar yazılmıştır. Yazmanın diğer fizikî özellikleri ise şöyledir: Bordo deri cilt, 202x125-168x65 mm.

2.2. Kıssanın Müellifi

Kıssanın 53. beyitinde müellifinin daha doğrusu “mütercim”in adı katalog künyesinde olduğu gibi “Kerîm” olarak geçmektedir:

³ Mustafa Öztürk kıssayı *Kur'an* ve hadislerde geçtiği hâllerle inceledikten sonra ayetlerde “bilge kul” diye anılan ama İslam kültüründe “Hızır” olarak adlandırılan kişinin tarihsel kimliğine ışık tutmuş, İslam tasavvufunda doğan bir figürün nasıl mitolojik bir karaktere dönüştüğünü safha safha açıklamıştır. Detaylı bilgi için bk.: (Öztürk, 2003)

⁴ Hadislerin bahsi geçen kıssadaki olaylara dair birtakım tafsilatlar verdiği görülmektedir. Mesela Hz. Mûsâ'nın Hızır'la buluşmaya gidişinin sebebi şöyle anlatılır: Hz. Mûsâ, İsrailoğullarına yeryüzündeki en âlim şahsın kim olduğunu sormuş, cevap alamayınca, kendisi “Benim!” diye cevap vermiş; lakin bu durum Allah'ın itabına sebep olmuştur. Allah, kendisinden daha âlim olan “Hızır” diye bir kulunun bulunduğunu, gidip onunla görüşmesi gerektiğini bildirmiş; Hızır'ı nerede bulacağını da vahyetmiştir. Hz. Mûsâ bu sebeple, Hızır'ı bulmak için, yola çıkmıştır (Ocak, 1990, s. 47). Bir diğer tafsilata göre Hz. Mûsâ ve arkadaşı, Hızır'la buluşacakları yerin daha önce uğradıkları -ölü balığın canlanıp suya atıldığı- kaya olduğunu anlayıp geri döndüklerinde, orada örtüye sarılmış yatan bir adam görmüşlerdir. İşte bu kişi Hızır'dır. Hz. Mûsâ ona selam verip kendisini tanıtmış ve ondan kendisine ilim öğretmesini talep etmiştir (Ocak, 1990, s. 48). Yine Buhari'deki bir hadisten rivayetle Hz. Mûsâ, Hızır'ı ilk gördüğünde deniz kıyısında yeşil bir örtü üzerindeyken Tirmizi'den nakledilen bir hadis “Ona el-Hadır denilmiştir; çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu.” şeklindedir (Ocak, 1990, s. 48). Hadislerdeki bir başka ayrıntı da Hz. Mûsâ ve Hızır'ın gemiye bindikleri zamana ilişkindir. Buna göre geminin yan tarafına tutunan bir kuş, gagasıyla denizden yudumlar almaktadır. Hızır, Hz. Mûsâ'ya dönerek “Şu kuşun ne demek istediğini aklediyor musun? O senin ve benim ilmimizin Allah'ın ilmi yanında denizden gagasıyla aldığı su nispetinde olduğunu söylüyor.” demiştir (Ocak, 1990, s. 48). Gemide öldürülen çocukla (gulam) ilgili olarak da oldukça detaylı, farklı ve yer yer tartışmalı bilgiler verilmektedir: Hızır'ın erkek bir çocuğu siyah bir taşla öldürdüğü, kafasını eliyle kopardığı, kafasını bıçakla kestiği vb.; isminin Hüseyin, Ceysur, Haşfur vb. olduğu; çocuğun yol kesici olduğu için, kafir olduğu için, tuğyan ve küfür üzere mühürlendiği için, ölümünün anne babası için daha hayırlı olacağı için vb. öldürüldüğü; hatta öldürülen çocuğun yerine söz konusu aileye bir kız çocuğu bahşedildiği vb. (Üstün, 2023). Yine duvarın düzeltilme hadisesi ve hikmetiyle ilgili olarak da hadislerle istinaden nakledilen tafsilatlardan bazıları şöyledir: Hz. Mûsâ ile Hızır'ın vardıkları köy Bâcervân veya Antakya'dır; Hızır önce duvarı yıkmış, sonra inşa etmiştir; Hızır'ın elinin dokunmasıyla duvarın eğriliği gitmiştir; duvarın altında hazine veya ilim bulunan sahifeler bulunmaktadır vs. (Üstün, 2023, s. 33).

⁵ Bilhassa edebiyat ve folklor sahasında Hızır/Hızır-İlyas konusunu detaylı olarak ele alıp inceleyen Türkçe çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ahmet Yaşar Ocak'ın 1990 yılında yaptığı çalışma hâlen bu konudaki en tafsilatlı inceleme ve değerlendirmeleri içermektedir. “Hızır”ın ilahiyat, tarih, tasavvuf, edebiyat, folklor kaynaklarında nasıl işlendiği ilgili detaylı bilgi için bk.: (Ocak, 1990).

Gel kerim eyleme ikşâr-ı kelâm

Kışşayı eyle du'âyıla tamâm

“Kerim” kuvvetle muhtemel şairin mahlasıdır. Lakin sayıları az olmakla birlikte klasik Türk edebiyatında mahlas almayan şairlerin varlığı da malumdur. Bu sebeple düşük de olsa “Kerim”in şairin gerçek ismi olabileceği ihtimalini göz ardı etmeden yazılı/elektronik kaynaklarda “Kerim, Kerimî, Abdülkerim, Kerimüddin” ismini/mahlasını taşıyan 16. yy. ve sonrası Osmanlı dönemi divan-tekke-âşık edebiyatı şairleri taranmış ve en az 26 şahsın varlığı tespit edilmiştir. Lakin bu şahıslar içinde Hz. Mûsâ motifli bu kısa manzumenin sahibi olan “Kerim”in varlığına tesadüf edilememiştir. Manzumeden hareketle şimdilik Kerim’le ilgili eldeki bilgi ve bulgular için şunlar söylenebilir: 1) 889 [m.1484] yılında yazılan Farsça mesneviden bir kıssayı Türkçeye tercüme ettiğine göre 16. yy. ve sonrasında yaşamış olmalıdır; 2) Kısa manzumede dil ve imla özelliklerine göre Osmanlı dönemi Anadolu sahasındandır; 3) Ünlü bir şairin Farsça eserinden manzum tercüme yapabildiğine göre tahsil görmüştür; âşık edebiyatından ziyade divan edebiyatı şairlerindedir.

2.3. Kıssanın Şekil Hususiyetleri

Kerim, 58 beyitlik bu kısa manzumesinin ilk 47 beyitinde ünlü Fars şair Câmî’nin [ö. 898/1492] *Sübhatü’l-Ebrâr* isimli mesnevisinin 37. bölümündeki Hz. Mûsâ hikâyesini Türkçeye tercüme etmiş, 48-52. beyitlerde *Sübhatü’l-Ebrâr*’ın 35. bölümündeki bir manzumeden beş Farsça beyiti iktibas etmiş, 53-58. beyitlerde ise kendi ifadeleriyle manzumesini nihayete erdirmiştir. Câmî, *Sübhatü’l-Ebrâr*’da tahkiyeye dayalı metinlerin genelinde olduğu gibi mesnevi nazım şeklini kullanırken eserin aruz ölçüsü için o zamana kadar pek de örneğine rastlanılmayan bir kalıbı tercih etmiştir: Remel bahrinden “Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün”.⁶ Kerim de kıssanın aslına uyararak metnini aynı şekil ve ölçüyle Türkçeye tercüme etmiştir. Lakin manzumesinin tercümeyle dâhil olmayan (telif) son üç beyitini (56-58. b.) “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ülün” kalıbıyla yazmıştır. Metinde aruz kullanımı hususunda büyük kusurlar işlenirse de bir aheng ögesi olarak aruzun metne katkısının vasat seviyede olduğu söylenebilir. Bilhassa alt ve üst mısralarda paralel imale ve medlerin olmayışı, hece sayılarında uyumsuzluk, imâle-i memdûdelerin göz ardı edilmesi, vasılların yapılmamasından kaynaklı sekt kusurları vb. hususiyetler metnin akışına ket vurmaktadır (bk.: b. 12, 14, 15, 29, 37...). Manzume, kafiye kullanımı açısından da benzer bir tablo arz etmektedir. Redifin az kullanılıp daha çok mürdef kafiyenin tercih edildiği manzumede büyük kusurlar görülmemektedir; lakin işlenen küçük kusurlar da metnin sesinin cılızlaşmasına sebep olmuştur. Kafiyedeki revî harfinin kelimenin son asıl harfi olmaması (b.17, b.10), ikfâ (b.28) vb. bu kusurlardan bazılarıdır.

2.4. Kıssanın Dil ve Üslûbu

Manzume oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. Câmî’nin *Sübhatü’l-Ebrâr*’ından iktibas edilen beş beyitlik alıntı haricinde diliçi çeviriyi/günümüz Türkçesine aktarımı gereksiz kılacak mahiyette olduğu bile söylenebilir. Eserde sanatkârane bir dilin kullanılmadığı, olay örgüsünün kısa ve net bir biçimde aktarılması istendiği görülmektedir. Dil hususiyetleri itibarıyla manzume, 16-17. asrın genel özelliklerini taşımaktadır; lakin birkaç beyitte Eski Anadolu Türkçesinin izlerine de tesadüf edilmektedir: Manzumede iki kez 1.T.Ş. eki “-(i)n” [dilerin, b.10, b. 33]; iki kez de “-mEdEn” zarf-fiil eki “-mEdIn” [almanın b.36, bilmedin b.42] şeklinde yazılmıştır. Metinde tamlamalar ise ekseriyetle Farsça kurallara göre oluşturulmuştur.

2. 5. Kıssanın Kaynağı ve Muhteva Hususiyetleri

Kerim’in Hz. Mûsâ motifli kıssası daha önce de belirtildiği gibi telif değil tercüme bir eserdir. Ünlü Fars şair Câmî’nin [ö. 898/1492] mesnevi külliyyatındaki (*Heft Evreng*) dördüncü mesnevisi, “âriflerin tesbihi/zikri” manasındaki *Sübhatü’l-Ebrâr*’dır. 889 [m.1484] yılında yazılarak Timur hükümdarı Hüseyin Baykara’ya ithaf edilen bu eser, amelî ahlâk ve tasavvuf konularında yazılmış 2875 beyiti hâvidir. Farsça mesnevinin 37. bölümündeki Hz. Mûsâ motifli bir kıssa, Kerim tarafından nazmen Türkçeye aktarılırken mesnevinin 35. bölümündeki bir manzumeden beş beyit de Farsça olarak iktibas edilmiştir. Kerim’in manzumesi tam manasıyla olmasa da kısmen “genişletilmiş” tercümelere kabul edilebilir (Aksan, 2020, s. 34; Sucu, 2006, s.130). Kaynak metin ile tercüme metin arasındaki bağlantı ve kurgu akışı şöyle gösterilebilir⁷:

Tablo 1: Kurgusal Yapı Mukayesesi

Kerim’in Başlıksız Manzumesi		Câmî’nin <i>Sübhatü’l-Ebrâr</i> ’ı	
1-40 (40 beyit)	Kıssadaki olay örgüsünün yer aldığı beyitler başlıksızdır.	37.Böl./ 2595-2620 (25 beyit)	“Musâ’nın Kendi Yakîn Gözünün Açılması ve Zulüm Görünümlü Adâletin Ona Gösterilmesi İçin Dua Edişinin Hikâyesi” başlığını taşımaktadır.
41-47 (7 beyit)	Kıssadan hissenin açıklandığı beyitler başlıksızdır. 45-47. beyitlerde Câmî’nin <i>Sübhatü’l-Ebrâr</i> ’ında Allah’ın adaletini zulm şeklinde gizleyebileceğini bu kıssayla anlattığı alenen söylenmektedir.	37.Böl./ 2621-2630 (10 beyit)	“Halka Öğütten Kıymetli Oğluma Vasiyete Geçiş Hakkında Münâcât” başlığını taşımaktadır.
48-52	Farsça beş beyit (2484, 2486, 2487, 2488,	35.Böl./	“Saltanat Sahiplerinin İkbâlini

⁶ Bu eser üzerinde çalışan araştırmacılar bu veznin Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin *Non Sipihr* mesnevisinin birkaç beyiti dışında Câmî’den önce herhangi bir şair tarafından mesnevi yazımında kullanılmadığını bildirmektedir. Bk.: (Kırlangıç, 2021)

⁷ Câmî’nin *Sübhatü’l-Ebrâr*’ına dair verilen bilgi, beyit numaraları vb. için bk.: (Kırlangıç, 2021).

(5 beyit)	2489. b.) iktibası.	2484-2493 (10 beyit)	Dilemekten Devlet Erkanının İyiliğini Dilemeye Geçiş Hakkında Münâcât" başlığını taşımaktadır.
53-55 (3 beyit)	Mahlas beyitin yer aldığı ve manzumenin dua ile nihayete erdirildiği bu beyitler telifdir.	-	-
(Nesir)-Kısa bir dua cümlesi.		-	-
56-58 (3 beyit)	Dua temalı bu üç beyitte farklı bir aruz ölçüsü kullanılmıştır ve telifdir.	-	-
(Nesir)- "İskender, Hızır, balık" motifleri de içeren uzun bir dua cümlesi.		-	-

Manzum kıssanın yazmada bulunduğu sayfalarda serlevha için ayrılan fakat içleri boş bırakılan dört alan mevcuttur. Buradan manzumenin kendi içinde dört bölüme ayrılmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu dört bölümde anlatılanları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Bir gün Kelimullah (Hz. Mûsâ), Tûr Dağı'nda Allah'a yalvararak niyaz eder ve Allah'ı "hikmetiyle âlemi yaratan, âlemleri feyz ve nuruyla dolduran, hikmetinin sınırları bilinmeyen, hikmetine ulaşamayan, esrarına akıl fikir ermeyen, âdil, cömert" gibi sözlerle medhettikten sonra Allah'tan zulüm şeklinde görünen adaletini kendisine gösterme lutfunda bulunmasını diler. Bunun üzerine Allah da "Ey Mûsâ, eğer bunu görmek istiyorsan filan çeşmenin yanına git gizlen, olacakları izle ve hikmeti gör!" cevabını verir. Giriş mahiyetindeki bu ilk 12 beyitten sonra 13-33. beyitlerdeki gelişme bölümüyle hızlıca olay örgüsü aktarılmaya başlanır: Mûsâ söylenen çeşmenin yanına gider ve orada bir yere gizlenir; merakla Allah'ın adaletinin nasıl tecelli edeceğini izlemeye koyulur. Çok geçmeden çeşmeye baştan ayağa toz içinde bir süvari gelir. Süvari çabucak soyunup yıkanır, elbiselerini giyer ve atına binerek oradan ayrılır; lakin dinar dolu kesesini çeşmede unuttur. Süvari gözden kaybolup uzaklaşınca çeşmeye küçük yetim bir çocuk gelir. Çocuk gezinirken orada yatmakta olan altın ve gümüş dolu keseyi görür ve keseyi kapıldığı gibi sevine sevine hemen evine gider. Ardından çeşmeye elinde asasıyla kör bir adam gelir. Çeşmeye uzanıp abdestini alır ve ezandan sonra namazını kılar. Bu esnada atı üzerinde ilerleyen süvari, kesesini çeşmede unuttuğunu fark eder, canı yanar ve telaş içinde hızlıca çeşmeye döner. Döndüğünde ise bu kör adamla karşılaşır, kesesini onun aldığını düşünerek öfkeyle kesesini geri ister. Bu sözlerden incinen kör adam beddua etmeye başlar. Beddualar süvarinin gücüne gider, öfkesi artar ve tereddüt etmeden kılıcını çekerek kör adamı öldürür. Bunları izleyen Hz. Mûsâ, hayrete düşer ve Allah'a "Senin esrarına akıl ermez, senin esrarını yine sen bilirsin ama biri altın-gümüş bulup sevinirken diğerinin canı gitti; bu nasıl bir tuhafıktır?" nevinden sözler söyledikten sonra bu sırrın kendisine açıklanmasını diler.

2. O esnada Hz. Mûsâ'ya bir vahiy gelir, Allah'ın hikmetinin esrarına kulların akıl ve kıyasla ulaşamayacağı bildirilir. Sonrasında ise bu olaylardaki esrar perdesini kaldıran açıklamalar yapılır: "Evvvel zamanda bu yetim çocuğun babası süvarinin yanında ücretle çalışan bir işçiydi. Ücretini almadan göçtü gitti, onun ücreti oğluna miras kaldı. Kese içinde olan para ne az ne çok tam manasıyla çocuğun babasının ücretidir. Kör olan adam da gözlerinin gördüğü zamanlarda süvarinin babasını zulüm ile katletmiştir. Bugün oğlu buna kisas ederken, kör de ahirette halas etmiştir." Mazi koridoruna girilerek (34-40. beyit) yapılan bu açıklamalarla gelişme bölümü de tamamlanmış olur.

3. "Kıssadan hisse budur" lafızıyla başlayan ve bu kıssadan çıkarılacak ders(ler)in açıklandığı sonuç kısmında ise (41-47. beyit) "basiretli kişiler çok dikkatli bakabilirlerse her şeyin layığını bulacağını görebilirler, iç yüzünü bilmediğiniz bir olayda hemen kötü zan beslemek doğru değildir, her işin Allah'tan geldiğini/olduğunu akledabiliyorsanız kınama ve ayıplamalara meyletmemelisin, sana açıkça zulüm olarak görünen bir olay Allah katında kusursuz bir adalet olabilir, Allah birçok adaleti zulüm şeklinde gösterebilir/gizleyebilir" gibi mesajlar iletilir.⁸

4. Kıssanın ana fikri/vermek istediği mesajlar açıklandıktan sonra *Sübhâtü'l-Ebrâr*'ın 35. bölümünün sonunda bulunan on beyitlik manzumenin beş beyiti Farsça olarak iktibas edilmiştir. Seçilen bu beyitlerin Türkçeye tercümesi metin bölümünde verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Lakin özetle "Allah'a zulüm nispet etmenin doğru olmadığı; dünyada insanın 'zulüm' olarak nitelediği her şeyin aslında Allah'ın adilane hükmü olduğu, ancak insanın bunu idrak edemediği; Allah'tan zulüm değil, yalnızca adaletin gelebileceği" minvalinde açıklamaların bulunduğu söylenebilir. Bu beş beyitlik Farsça manzumenin akabinde (53-57. beyit) şair kendisine döner ve "Gel Kerîm, sözü gereksiz yere uzatma; kıssayı duayla bitir. Ecel eli, göç kösünü çalınca yolcu azm-i rah eyleyecek. Muin olan Allah, ahiret yolculuğu için iman-ı emini yoldaşımız eylesin!" duasıyla kıssanın aktarımını noktalar.

Kıssanın anlatımı bittikten sonra sanatkârane bir cümleyle dünyanın sonuna, kıyametin gelişine kadar Allah'ın imanımızı koruması için dua edilmiştir. Akabinde aruzun *mefâîlün mefâîlün feûlün* kalıbıyla üç beyit daha ilave edilmiş ve burada "Ey Allah'ım! Yaşam devam ettikçe bizi imandan ayırma; bizlere cemal sıfatınla muamele eyle!" kabilinden sözlerle iyi dilek ve temennilerde bulunulmuştur. En nihayetinde ise "Hızır-İskender-balık-âb-ı hayat" motiflerinin işlendiği ünlü kıssayı telmihle

⁸ Bu mesajlar pek tabii akıllara hemen "Sizin hayır gördüklerinizde şer, şer gördüklerinizde hayır vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz!" mealindeki ayeti (DİB, t.y., *Bakara* 2/216) ve İbrahim Hakkı'nın *Tefvîznâme*'sindeki "Sen adli zulüm sanma/ Teslim ol oda yanma/ Sabret sakın usanma/ Mevlâ görelim neyler/ Neylerse güzel eyler/ (...) Hak şerleri hayreyler/ Zannetme ki gayr eyler/ Ârif anı seyreyler/ Mevlâ görelim neyler/ Neylerse güzel eyler" mısraları getirmektedir. Manzumenin tamamı için bk.: (Meyan, 1999, s. 761-765).

“Nice İskender-Hızır yüzlülerin balığın hayat kadehinden bir sevinç damlasına teşne olduğu” söylenmiş, “Lütuf ve keremiyle bütün mahlukatı güneş gibi aydınlatıp yaşatan Allah’ın, en yüksekte parlaması gereken güneş gibi kullarını güneş tutulması gibi felaketlerden; izzet ve saadetle ay gibi parlaması gereken kullarını da hilal gibi eritecek kötülüklerden koruması” minvalinde bir dua ile metne son nokta koyulmuştur.

Kerim’in Câmî’den aktardığı bu kısa ana karakterinin Hz. Musa oluşu ve kurgusuyla ilk okunuşta *Kur’an* ve hadislerde geçen Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasını hatırlatmaktadır. İki kıssa arasındaki benzerlikler anahatlarıyla şöyle sıralanabilir: 1. Hz. Mûsâ, yakın gözünün açılması için Allah’a yalvarır, 2. Allah dileğini kabul eder ve Hz. Mûsâ bazı olaylara şahit olur, 3. Bu olaylar ilk bakışta hep “zulüm” görünümündedir; ancak daha sonra bunların “zulüm değil, adalet olduğu” anlaşılır, 4. İnsanoglunun akıl ve kıyasla her zaman Allah’ın adaletini anlayamayacağı, geçmiş ve geleceği bilemeyen insan aklının her zaman Allah’ın hikmetine eremeyeceği; Allah’tan “zulüm” değil, yalnızca “adalet” geleceği gibi mesajlar verilir. İki kıssa arasındaki temel farklar ise şöyle sıralanabilir: 1) Birinde Hz. Mûsâ’ya yolculuklarında eşlik eden bir yol arkadaşı [feta/abd; “Yuşa/Hızır(?)”] bulunurken diğerinde Hz. Mûsâ tek başına gizlendiği yerden olaylara şahit olur, 2) Birinde olayların esrarı Hz. Mûsâ’nın yol arkadaşı “bilge kul” (Hızır?) tarafından açıklanırken diğerinde Allah tarafından vahiy yoluyla Hz. Mûsâ’ya bildirilir, 3) Birinde kurgusal yapı birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen dört olay örgüsüne dayanırken diğerinde kurgu üç kişinin başından geçen tek bir olay örgüsüne bağlanmıştır. Bu olay örgüleri oluş sırasına göre şöyle özetlenebilir:

Tablo 2: Olay Örgüsü Mukayesesi

<i>Hz. Mûsâ-Hızır (?) kıssası</i>	<i>Kerim’in Hz. Musa motifli kıssası</i>
<p>a) iki denizin birleştiği yerin aranması (tuzlu balık, ab-ı hayat vs.),</p> <p>b) gemide delik açılması,</p> <p>c) genç birinin öldürülmesi,</p> <p>d) yıkık duvarın onarılması.</p>	<p>a) Süvarinin çeşmede altın dolu kesesini unutması,</p> <p>b) Yetim çocuğun keseyi bulup evine götürmesi,</p> <p>c) Kör adamın çeşmeye gelmesi, her şeyden habersizce abdest alıp namaz kılmaya başlaması,</p> <p>d) Unuttuğu keseyi almak için geri gelen süvarinin kör adamı suçlaması, çıkan tartışma sonucunda kör adamı öldürmesi.</p>

Makalenin ilk bölümünde belirtildiği gibi *Kur’an*’da Hz. Mûsâ’nın yolculukları anlatılırken hiçbir şekilde “Hızır” veya başka bir isim geçmemekle birlikte sonraları İslamî toplum/toplulukların bilgi, gelenek ve kültür unsurlarının devreye girmesiyle bu kıssadan çeşitli “Hızır” mitosları doğmuştur. Kerim’in Farsçadan tercüme ettiği bu manzumede de “Hızır” ismi geçmemektedir. Lakin manzumenin hatimesindeki kısa nesir bölümünde şöyle bir ifade yer almaktadır: “(...) bir iskender-i hızır-likâdur ki câm-ı hayât-ı mâhîniñ reşha-yı neşvesine neçe iskender-i hızır-likâlar dil-i teşnedür ve’s-selâm”. Manzumeyi nihayete erdiren bu cümleler metnin ünlü Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasıyla olan ilgisini açıkça ortaya koymaktadır.

Manzumenin Hızır anlatılarıyla olan ilgisini daha da görünür kılabileceği ümidiyle kaynak metin olan *Sübhatü’l-Ebrâr* da incelenmiştir. Lakin Farsça mesnevinin farklar içeren birçok nüshasının bulunması bu tespiti güçleştirmiştir. Eserin muteber Farsça baskılarıyla kimi yazma nüshalarını ve Farsça-Türkçe şerhlerini mukayese ederek *Sübhatü’l-Ebrâr*’ı Türkçeye çeviren Hicabi Kırılancık’ın çalışmasına bakıldığında ise ilgili hikâyede Hızır isminin yalnızca bir benzetme ögesi olarak şu kısımda geçtiği görülmüştür: “Musâ oraya varıp gizlendi ve oturup beklemeye başladı. yoldan bir atlının gelip Hızır gibi çeşmenin başına eşyasını indirdiğini gördü.” (Kırılancık, 2021, s. 252) *Sübhatü’l-Ebrâr*’ın Şem’î tarafından 1600 yılında tamamlanan Türkçe şerhinde de Hızır ismi aynı bölümde aynı şekilde bir kez geçmektedir: “Mûsâ peygâm-ber ‘aleyhi’s-selâm otururken gördi ki yoldan bir atlı irişdi. Hızır peygâm-ber ‘aleyhi’s-selâm gibi esbâbını çeşme tarafına çekdi ya’nî çeşmeye geldi.” (Gök, 2014, s.864)

Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasına kurgusal yapısı ve taşıdığı mesajlarla benzeyen, ancak olay örgüsüyle ayrılan bu hikâye *Sübhatü’l-Ebrâr* dışında bir kaynakta geçmiş midir, Kerim dışında başka bir şair tarafından Türkçeye aktarılıp işlenmiş midir sorularına cevap bulabilmek için öncelikle *Tevrat*, *İncil*, *Kur’an*, *hadis külliyyatı* tercümeleri sonrasında ise Türk edebiyatında tahkiye sahasında ün kazanmış -telif veya tercüme- belli başlı eserler (*Mesnevi*, *Bûstân*, *Gülistân*, *Mûsânameler*, *İskendernâmeler*, *Letayifler*, *Kıssas-ı Enbiyalar* vb.) çok detaylı olmasa da taranmış, lakin herhangi bir bulguya ulaşılmıştır. Hatta kaynak metin *Sübhatü’l-Ebrâr*’a nazire olarak Taşlıcalı Yahya tarafından 1540-41 yılında yazılan *Gencine-i Raz* ve Atayî tarafından 1625-26 yılında yazılan *Sohbetü’l-Ebkâr*’da da ne bu kıssa ne de bu kıssanın taşıdığı “zulüm görünümlü adalet” teminde başka bir kıssa bulunmaktadır (Çınar, 2014; Yelten, 2017). Bunlara mukabil kıssanın günümüz popüler yayınları ve sözlü kültürdeki varlığı ise oldukça dikkat çekicidir.⁹ Manzumenin kaynağına dair yapılan araştırmalar derinleştirildiğinde bu hikâyenin *Sübhatü’l-Ebrâr*’dan önce, İsrailiyat’ta, Yahudi kutsal metinlerinde geçtiği görülmüştür. Yahudi tarihi ve dinî literatürüne dair araştırmalarıyla bilinen Yasin Meral’in verdiği bilgilere göre bu kıssa, aynıyetle, “*Midraş*¹⁰, Yehoşua İbn Şuayb: Droşat al ha-Tora (Poland/Krakow, 1573, 76^a)”da şöyle yer almaktadır:

Tevrat’ın Çıkış Kitabı’nda (33:13) Hz. Mûsâ, Allah’a “Bana yollarını öğret/göster ki seni daha iyi tanıyıp hoşnut etmeye devam edeyim.” diye duada bulunur. Hikâyeyi aktaran İbn Şu’ayb, bu ifadeyi naklettikten

⁹ Bu kıssa televizyon, dergi, gazete ve internet gibi kaynaklarda farklı yıllarda “Hz. Mûsâ ve Çeşme Hikâyesi”, “Hz. Mûsâ ve Üç Adam Hikâyesi” gibi başlıklarla birçok kez yayınlanmıştır. Örnek için bk: (Atasever, 2021; Hatipoğlu, 2022; İsimli, 2005; Tuncer, 2021; Tülek, 2007).

¹⁰ “Yahudi dini literatüründe yazılı (Tanah) ve sözlü (Mişna-Talmud) Tevrat olmak üzere iki tür Tevrat’tan söz edilmektedir. Yazılı Tevrat, bugün elimizde Tanah (Tora-Nevim-Ketuvim) olarak bilinen Yahudilerin kutsal kitabıdır. Sina’da Hz. Mûsâ’ya verildiğine inanılan Tevrat, Tora olarak bilinir ve yazılı Tevrat’ın en kutsal ve en önemli kısmını oluşturur.” (Meral, 2017, s. 167) *Midraş* ise *Tanah*’taki pasajlara açıklık getirmek üzere hahamlar tarafından kaleme alınan hikâye ve menkıbe türü anlatımlar ve bu anlatımların yer aldığı kitaplara verilen isimdir (Meral, 2014, s. 138).

sonra "Midraş'ta anlatılmıştır ki..." şeklinde bir girişle Hz. Mûsâ'nın başından geçenleri anlatmaktadır. Buna göre Hz. Mûsâ günün birinde bir nehir kenarında otururken nehirden su içmekte olan bir adam görür. Adam su içerken para kesesini düşürür ve oradan ayrılarak yoluna devam eder. Ardından bir başka adam su içmek üzere nehir kenarına gelir ve orada para kesesini bulur. Adam paraları alarak oradan uzaklaşır. Çok geçmeden parasını kaybeden adam nehir kenarına döner. Orada su içmekte olan bir başka adam görür ve adama "Benim düşürdüğüm/unuttuğum para kesemi sen aldın!" diyerek para kesesini kendisine iade etmesini ister. Adam da ona, para kesesini görmediğini söyler. Parasını kaybeden adam kılıcını çıkarır ve adamı öldürür. Bütün bu olup bitenleri izleyen Hz. Mûsâ hayretler içinde kalır ve Allah'a "Bana yollarını öğret/göster! Bu suçsuz adam niye öldü ve hırsız adam niye kurtuldu?" diye sorar. Allah da ona "Parasını kaybeden adam, para kesesini alan adamın parasını çalmıştı. Adam parayı alırken kendisinden para çalan adamın parasını aldığını da bilmiyordu. Öldürülen adam ise öldüren adamın babasını öldürmüştü. Öldüren adam da babasını kimin öldürdüğünü bilmeden o adamı öldürdü." diyerek olayın iç yüzünü açıklar (Meral, 2014, s. 138).

Hz. Mûsâ-Hızır(?) anlatılarının kaynağına dair Doğu ve Batı dünyasından araştırmacıların hemfikir ol(a)madığı malumdur (Ocak, 1990, s. 52-59). Lakin bu makalenin konusu olan Hz. Mûsâ ve Hızır(?) kıssasının bir varyantı olarak kabul edilebilecek hikâyenin -eldeki kesinlik arz etmeyen bilgilere göre- Yahudi kutsal metinlerinden Fars edebiyatına, oradan da Türk edebiyatına geçtiği söylenebilir. Kıssa, Türk edebiyatında şimdilik iki eserde varlık göstermektedir: 1) Mensur hâliyle Şem'î'nin *Şerh-i Sübhatü'l-Ebrâr'ında* (Gök, 2014, s. 862-870), 2) Manzum tercüme olarak da Kerîm'in manzumesinde. Yapılacak olan daha detaylı araştırma ve taramalarla bu sayının artacağı muhakkaktır. Lakin hâl böyleyken yüzyıllar boyunca farklı din ve kültürdeki insanların ilgi odağı olmayı başarmış Hz.Mûsâ-Hızır(?) kıssasının bu varyantının Türk edebiyatında pek de revaç bulmadığını söylemek yanlış bir değerlendirme olmasa gerektir.

3. Metin

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

[Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün]

[Remel . . - / . . - / . . -]

1. Bir gün ol maḥzen-i esrâr-ı ḥakîm
Maṭla'-ı nûr-ı tecellî-i raḥîm
Ma'den ü mecma'-ı 'ilm ü 'irfân
Şürda ya'nî kelîm-i raḥmân
3. Eyleyüp ḥaḫka tazarru'la niyâz
Dedi ey ḥikmet-ile 'âlem-sâz
Ey ḥudâvend-i ḥakîm-i müte'âl
Ḥikmetüñ mantığına nâṭıka lâl
5. Feyz-i cûduñla ṭolu kevn ü mekân
Rüşen envâruñ-[ı]la 'âlem-i cân
Zerre zerre ne ki vardur eşyâ
Ḥikmetüñ mazharıdır ser-tâ-pâ
7. Ḥikmetüñ çarḫına cibrîl-i 'uḫûl
Bulımaz her ne kadar uḫsa vuşûl
Lîk senden olıcak zerre kerem
Kürsî-yi 'arşî edem zir-i ḫadem
9. Ey cihân-dâr-ı 'adâlet-pişe
Êrmez esrârüña ḥiç endişe
Dilerin gösteresün luṭfuñdan
Zulm şeklinde baña 'adlûñi sen
11. Dedi ol demde ḥakîm-i dâñâ
Görmek isterseñ eger yâ mûsâ
Var fülân çeşme yanında bir dem
Gizlenüp baḫ göresün nece ḥikem

13. Gitdi mūsā bu hīṭābıyla hemīn
 Çeşme yanına varup étđi kemīn
 Nāzar eylerdi ki tā şun'-ı hūdā
 Néce şūretden ola rūy-nümā
15. Geldi nā-geh şuya bir merd-i süvār
 Gird-bād-ile ser-ā-pā ğubār¹¹
 Girdi şuya şoyunup yundı hemān
 Cāmesin ğeydi binüp oldı revān
17. Unıdup anda qodi kīsesini
 Tlı dīnār-ile çün ṭab'-ı denī
 Dīdeden ğāyib olınca ol kes
 Geldi bir ṭıfl-ı yetīm ü nevres
19. Anda seyr eyler iken ṭıfl-ı yetīm
 Görđi bir kīse yatur pūr-zer ü sīm
 Kīseyi qapdı hemān-dem evine
 Tırmayup gitdi sevine sevine
21. Geldi ardınca anuñ bir a'mā
 Reh-nümāsı idi destinde 'aşā
 Girdi çün destine a'mānuñ şu
 Şığanup¹² eyledi bir pāk vuzū
23. Ba'd-ez-ān étđi namāza niyyet
 Hikmeti gör yine varur hālet
 Nā-geh ol çeşmeye evvel gelenüñ
 Kīsesin anda ferāmūş edenüñ
25. Hāṭıra kīsesi édince huṭūrjijj
 Naqd-ı şabrı dükenüp gitdi hużūr
 Cānına od¹³ düşüp oldı pūr-tāb
 Qandesün çeşme dēyü étđi şitāb
27. Buldı a'māyı dēdi 'unf-ıla tīz
 Neyledüñ kīsemi vēr étme sitīz
 Geldi ol sözden anuñ ğöñline renc
 Başladı vērmege ol gözsüz ilenç
29. Güç gelüp şaḫşa ilenci bī-bāk
 Çekdi tīğ eyledi a'māyı helāk
 Görđi çün hāzret-i mūsā anı
 Hāyrete vardı hemān-dem cānı
31. Yüz ṭutup ḫaqqā dēdi yā allāh
 Yine esrāruña sensün āĝāh
 Sīm ü zer buldı biri ḫaẓẓ étđi
 Birinüñ naqd-i ḫayātı gitdi

¹¹ Vezin kusurlu.

¹² Şığamak: 1. Sıvamak, 2. Meshetmek; Sığanmak: Sıvanmak, kolları ve bacakları sıvamak. Bk.: (*Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, s. 185)

¹³ Y.: ot.

33. Ne 'aceb sır olur ey rabb-i ra'ûf

Dilerin kim bulam ol sırra vukûf

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

Geldi vahy aña ki ey nükte-şinās

Şıgmaz esrārumuza 'aql u kıyās

35. Nêçe gün tıfl-ı yetimüñ pederi

Şaḥsuñ ücretle olup kâr-geri

Almadın ücretin êtdi rihlet

İrşile oğlına degdi¹⁴ ücret

37. Kise içinde olan tıfluñ rāst

Pederi ücretidür bî-kem ü kâst

Budur aḥvāli hem ol a'mānuñ

Gözleri daḥı görürken anuñ

39. Kendinüñ kâtili şaḥsuñ o 'alil

Pederin zulm-ile etmişdi katil

Oğlı da êtdi bugün aña kışās

Buldi a'mā da kıyāmetde ḥalās

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

41. Kışşadan ḥişşe budur ehl-i başar

Lāyıḳ oldur ère im'ān-ı nażar

Bilmedin neydüğünü işde me'al

Sü'-i zann eylemek olmaz fi'l-ḥāl

43. Cümle iş ḥaḳdan olinca 'ākil

Ṭa'n u teşnî'e olur mı mā'il

Saña bir iş görinür zulm-i şarîḥ

Ḥaḳ katında olur ol 'adl-i şaḥîḥ

45. Ey nêçe¹⁵ 'adli ḥudā-yı mennān

Zulm şeklinde êdüpdür pinhān

Sāḳi-i bezm-i ḥakîḳat Cāmî

Nuḳl-ı erbāb-ı şafādur nāmı

47. Zıkr êder nazm-ı dürer-bārında

Ya'nî kim *Sübḥatü'l-Ebrâr*ında¹⁶

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

[*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*]

[*Remel . . . / . . . / . . .*]

¹⁴ degmek: 1. ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek. 2. düşmek, yakışmak. Bk.: (*Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, s.62)

¹⁵ Ey nêçe: Pek çok, birçok. Bk.: (*Taş*, 2021, s. 312)

¹⁶ İranlı mutasavvıf şair Abdurrahman-ı Câmî'nin [ö.1492] *Heft Evreng* isimli mesnevi külliyyatındaki dördüncü mesnevinin adıdır. 887 [m. 1482/1483] yılında yazılan bu eser üzerinde tez çalışması da yapan Hicabi Kırlangıç şu bilgileri vermektedir: "*Subḥatü'l-Ebrâr*, 'âriflerin tesbihi' veya 'âriflerin zikri' anlamına gelir. Câmî'nin bu mesnevisi, özellikle şekil bakımından en özgünüdür. Çünkü bu manzum eseri, diğer mesnevilerin aksine hiçbir şairi örnek almadan yazmıştır. Bu eserde kullanılan 'remel-i müseddes: feilâtun feilâtun feilun' vezni, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Non Sipîhr* mesnevisinin birkaç beyiti dışında Câmî'den önce herhangi bir şair tarafından mesnevi yazımında kullanılmamıştır. Timurlu hükümdar Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf edilen ve toplam 2875 beyitten oluşan *Sübḥatü'l-Ebrâr*; tevhid, naat, padişaha övgü/öğüt ve telif sebebi bölümlerinden sonra 'gerdanlık, boncuk ve tesbih taşı' gibi anlamlara gelen 'ikd' adlı 40 bölümde oluşmaktadır Eserin adıyla bağlantılı olarak 'tesbih taşı' şeklinde tercüme etmeyi uygun gördüğümüz her bölümde dinî, ahlâkî ve tasavvufî bir konu işlenmiş ve her konu bir hikâye ile pekiştirilmiştir. Bölümler arasındaki bağlantılar ise 'münâcât' adlı manzumelerle sağlanmıştır." Bk.: (*Kırlangıç*, 2021, s. 7-8). İlaveten, eserin vezninin "fâilâtün fâilâtün fâilât" olduğunu söyleyen kaynaklar da mevcuttur. Bk.: (*Kurtuluş*, 1998, s. 157-158).

Ey be-'adl-i tū semāvāt be-pāy¹⁷

Nūr-ı 'adālet zi-zemīn zulm zidāy

49. *Nām-ı tū 'adl buved kār-i tū 'adl*

Āşikārā şode āşār-ı to 'adl

Zulm-hā-yī ki be-'ālem peydāst

Heme 'adl-est velī zulm nemāst

51. *Heme ez-tū-est belī key şāyed*

K'ez-tū kārī ki ne 'adl-est āyed

Nisbet-i zulm be-tū nīst edeb

Zulmet-i māş dehed zulm laķab¹⁸

53. *Gel kerīm eyleme ikşār-ı kelām*

Ķişşayı eyle du'āyıla tamām

Çalıcak dest-ı ecel kūs-ı raḥīl

'Azm-i rāh eyleyicek ibn-i sebīl

55. *Sefer-i āḥirete rabb-i mu'īn*

Ēde yoldaşımız īmān-ı emīn

Teṭāvul-i dest-i āfitāb-ı ḥazāndan ve nüzül-i berg-i rizāndan ḡāyet-i cihāna ve inkīrāz-ı devrāna dek maḥfūz u maşūn ḳılsun.

[Mefā'īlūn Mefā'īlūn Fe'ūlūn]

[Hecez . - - / . - - / . - -]

īlāhī ṭurduḡınca bāḡ-ı 'ālem

Nihāl-i sāye-dārin eyle ḥurrem

57. *Gül-i rüyın hemişe ḥande etsün*

Cihān gül-zārını şermende etsün

Ķolından gitmesün bāz-ı sa'ādet

Ola dāyım şikārī kebk-i devlet

Luṭf-ı belīḡi ve kerem-i bī-dirīḡi pertev-i āfitāb gibi 'amme-i enāma 'āmīl u şāmildür ḥaḳḳ celle vu 'alā āfitāb-ı ḳadr-i şeref nişābin kūsūf-ı zevālden ve māh-tāb-ı 'izz ü sa'ādet iktisābın ḥavf-ı hilālden şaḳlasun bir İskender-i Ḥızır-likādur ki cām-ı ḥayāt-ı māhīnūñ reşḥa-yı neşvesine neḡe İskender-i Ḥızır-likālar dil-i teşnedür ve's-selām.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi 60-82. ayetlerde Hz. Mûsâ'nın çıktığı iki yolculuk anlatılmaktadır. Bu yolculuklarda Hz. Mûsâ dışında hiçbir isim zikredilmezken muhaddis ve müfessirler tarafından kıssadaki "feta"nın Yuşa, "abd"nin ise Hızır olduğu bildirilmiş, türlü teferruatlarla kıssa genişletilmiştir. Tarihi süreç içinde bu kıssa, insanların o kadar çok ilgisine mazhar olmuş ki bilhassa İslam milletlerinin yayıldığı geniş coğrafyada farklı kültür ve inanç sistemlerinin katkılarıyla senkretik bir kültür doğuşuna vesile olmuştur. Tarihi ve tasavvufi birçok eserde ele alınıp açıklanan bu kıssa edebî eserlerle (divan, destan, efsane, halk hikâyesi, masal, menkıbe vs.) deyim yerindeyse ilmek ilmek işlenip süslenmiş, yüzyıllar boyunca dilden dile aktarılmış ve âdeta hafızalara nakşedilmiştir. Zaman zaman da bu kıssanın kurgusal yapısı ve mesajlarını taşıyan ancak olay örgüsüyle kısmi farklar içeren varyantlarının ortaya çıktığı görülmektedir. İşte bu varyantlardan biri de Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonunda "Kerim: Adlin Zulm Şeklinde Görünmesinin Hikmetine Dair Bir Manzume" katalog bilgisiyle 1616-002'de mahfuzdur.

¹⁷ İnceleme bölümünde de söylenildiği gibi Farsça bu beş beyit Câmî'nin *Sübhâtü'l-Ebrâr*'ının 35. bölümündeki bir manzumeden iktibas edilmiştir. 10 beyitlik manzumenin tamamı ise şöyledir (Ganjoonet, t.y., <https://ganjoor.net/jami/7ourang/7-4/sh114>) (رمل مسدس مخبون محنوف) (فعلاتن فعلاتن فعلن) (وزن:)

// بختش ۱۱۴ - مناجات در انتقال از دولتخواهی ارباب سلطنت به نیکخواهی ارکان دولت
// ای ز عدل تو سماوات به پای / نور عدلت ز زمین ظلم زدا ی // عدل شاهان که به هر خیر و شریست / از جهاندار ی عدلت اثریست
// نام تو عدل بود کار تو عدل / آشکارا شده آثار تو عدل // ظلم هایی که به عالم پیداست / همه عدل است ولی ظلم نمانست
// همه از توست بلی کی شاید / کز تو کاری که نه عدل است آید // نسبت ظلم به تو نیست ادب / ظلمت ماش دهد ظلم لقب
// جام عدلی به سر جامی ریز / کش ز مستی نکند ظلم انگیز // معتدل ساز از ان جام او را / به ز آغاز کن انجام او را
// از همه ظلم رهایی بخشش / دولت عدل نمایی بخشش // تا به هر سفته که ظلم اندوزد / رستن از ظلمت ظلم آموزد

¹⁸ İktibas edilen beş Farsça beyitin Türkçeye tercümesi şöyledir: "Senin adaletinin gökler ayaktaadır. Adaletinin nuru yeryüzünden zulmü yok eder./ Adın adalettir, işin adalet. Senin eserlerin açıkça adalettir./ Âlemde görülen zulümler, hep adalettir; ama zulüm görünümündedir./ Hepsi sendendir evet, senden adalet dışında bir işin ortaya çıkması olacak şey mi?/ Sana zulüm nispet etmek edep değildir. Bizim karanlığımız ona zulüm adını verir." Bk.: (Kırlangıç, 2021, s. 242)

Edebiyat tarihi kaynaklarında Kerîm ve manzumesiyle ilgili herhangi bir bilgi ve bulguya rastlanılmamıştır. Manzumeden hareketle şimdilik Kerîm'le ilgili şunlar söylenebilir: 1) Metinde açıkça manzumenin Fars şair Câmî'nin *Sübhatü'l-Ebrar*'ından alındığı söylenilmektedir. 889 [m.1484] yılında yazılan Farsça mesneviden bir kıssayı Türkçeye tercüme ettiğine göre Kerîm, 16. yy. ve sonrasında yaşamış olmalıdır. 2) Kısa manzumedeki dil ve imla özelliklerine göre Kerîm, 16-17. yy. Osmanlı dönemi Anadolu sahasındandır. 3) Ünlü bir şairin Farsça eserinden manzum tercüme yapabildiğine göre de Kerîm, tahsil görmüştür. Bu durumda âşık edebiyatından ziyade divan edebiyatı şairi olarak kabul edilmesi gerekir. Kerîm, 58 beyitlik kısa manzumesinin ilk 47 beyitinde ünlü Fars şair Câmî'nin [ö. 898/1492] *Sübhatü'l-Ebrâr* isimli mesnevisinin 37. bölümündeki Hz. Mûsâ hikâyesini Türkçeye tercüme etmiş, 48-52. beyitlerde *Sübhatü'l-Ebrâr*'ın 35. bölümündeki bir manzumeden beş Farsça beyiti iktibas etmiş, 53-58. beyitlerde ise kendi ifadeleriyle manzumesini nihayete erdirmiştir.

Kerîm'in Farsçadan tercüme ettiği kısa ile Hz. Musa-Hızır kıssası arasındaki benzerlikler anahatlarıyla şöyle sıralanabilir: 1. Hz. Mûsâ, yakın gözünün açılması için Allah'a yalvarır, 2. Allah dileğini kabul eder ve Hz. Mûsâ bazı olaylara şahit olur, 3. Bu olaylar ilk bakışta hep "zulüm" görünümündedir; ancak daha sonra bunların "zulüm değil, adalet olduğu" anlaşılır, 4. İnsanoğlunun akıl ve kıyasla her zaman Allah'ın adaletini anlayamayacağı, Allah'tan "zulüm" değil, yalnızca "adalet" geleceği, insanın zulüm diye adlandırdıklarının ilâhî adalet olabileceği yönünde mesajlar verilir. Kerîm'in manzumesinin Hz. Musa-Hızır kıssasından ayrılan yanları ise şöyledir: 1) Hz. Musa'ya eşlik eden bir yol arkadaşı yoktur, Hz. Musa tek başına gizlendiği yerden olaylara şahit olur. 2) Olayların esrarını Hz. Musa'ya açıklayan "bilge kul" (Hızır?) değil, -vahiy yoluyla- Allah'tır. 3) Birbirinden bağımsız dört olay örgüsü yerine üç kişinin başından geçen birbiriyle ilintili bir olay örgüsü bulunmaktadır.

Kerîm'in Farsçadan tercüme ettiği bu kısa günümüzde basılı/sanal birçok popüler yayında "Hz. Mûsâ ve Üç Kişi; Hz. Mûsâ ve Çeşme Hikâyesi" gibi farklı adlarla defaatle yayınlanmıştır. Günümüz popüler kültüründe bu denli bilinen, ilgi çeken bir kıssayı yalnızca Kerîm'in Türkçeye aktarmış olamayacağı kanaatiyle tahkiye edebiyatımızda ün kazanmış -telif/tercüme- birçok eser taranmış, lakin kıssaya tesadüf edilememiştir. Hatta kaynak eser *Sübhatü'l-Ebrar*'a nazire olarak yazıldığı bilinen Türkçe eserlerde de (*Gencine-i Râz*/ Taşlıcalı Yahya, telif: 1540-41; *Sohbetü'l-Ebkâr*/Atayî, telif: 1625-26) ne bu hikâye ne de bir benzeri bulunmaktadır. Sadece Şem'î, 1600 yılında tamamladığı *Şerh-i Sübhatü'l-Ebrar*'ına bu kıssayı almıştır.

Kurgudaki temel yapı ve "hisse"si ile Hz. Mûsâ-Hızır kıssasına benzeyen bu manzumenin kaynağına dair yapılan taramalar esnasında Tevrat ve İncil de gözden geçirilmiş, lakin bir sonuç elde edilememiştir. İsrailiyatta bulunabileceği ümidiyle yapılan tarama teşebbüslerinde ise kıssanın aynıyetle Yahudi kutsal metinlerinden *Midraş*'ta geçtiği saptanmıştır. Bu durumda eldeki -kesinlik arz etmeyen- bilgilere göre Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasının bir varyantı olarak kabul edilebilecek bu kıssanın, İsrâiliyat'tan Fars edebiyatına oradan da tercüme ve şerh yoluyla Türk edebiyatına geçtiği söylenebilir. Kıssanın klasik Türk edebiyatında -şimdilik- yalnızca iki eserde yer alması, bu eserlerin de zaten kaynak eser olan *Sübhatü'l-Ebrâr*'ın manzum çevirisi ve şerhi olması, başka bir Türk şair veya nâsir tarafından ele alınıp işlenilmemesi Hz. Musa-Hızır kıssasının bu varyantının klasik edebiyatımız döneminde pek de revaç bulmadığını gösterir. Ancak yine de bu manzume, Hz. Mûsâ-Hızır anlatılarının etki alanının belirlenmesi, medeniyetler arası kültürel etkileşim ve aktarım gibi konularda yapılacak olan saha araştırmalarına katkı sağlayabilir. Kıssanın doğuş, mezc ve dönüşüm serüveninin sağlıklı bir şekilde ortaya konulması ise ancak mukayeseli edebiyat çalışmalarıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. (7. baskı) (Cilt III). Türk Dil Kurumu.
- Arslan, S. (2013). *H. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Atasever, İ. (2021, Ağustos 27). Allah Unutmaz. *Yeni Akçakoca Haber*. <https://www.yeniakcocahaber.com/yazarlar/ilhami-atasever/allah-unutmaz/1559/>
- Çanga, M. (Ed.). (2012). *Kur'an-ı Kerim Lügatî İlâvelerle Mu'cemü'l-Müfehres*. Timaş Yayınları.
- Dereli, H. (2019). *Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Dilçin, C. (Ed.). (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (1999). *Mârifetnâme (Tam Metin)*. (F. Meyan, Haz.) Bedir Yayınevi.
- Gancoornet. <https://ganjoor.net>
- Gök, T. (2014). *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrârî (İnceleme-Tenkitli Metin)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Harman, Ö. F. (2020). "Mûsâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt-31/ s. 207-213). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatipoğlu, N. (2022, Kasım 11). İlahi adalet mutlaka tecelli eder. *H. Musa Kıssası. Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2022/11/11/ilahi-adalet-mutlaka-tecelli-eder>
- İsimsiz. (2005, Haziran 27). Kissadan Hisse: H. Mûsâ ve Üç Kişi. *Yeni Mesaj*. <https://www.yenimesaj.com.tr/kissadan-hisse-H1114418.htm>
- Karataş, A. (2013). Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısas-ı Enbiyâ Türü. *Diyanet İlmî Dergi*, 49(3), 113-126.
- Kur'an-ı Kerim*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-60/kuran-yolu-meali-5/>
- Kurtuluş, R. (1998). "Heft Evreng". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt-17/ s. 157-158). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Me'âlî (2021). *Dîvân (Analysis-Text-Translation-Explanation-Index-Facsimile)* (H. Taş, haz.). Harvard University Press.
- Meral, Y. (2014). Mûsâ ve Hızır Kıssası ve Kissanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(2), 129-150. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001418
- Meral, Y. (2017). Talmud, Mişna ve Gemara'dan mı Oluşmaktadır? *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 167-170.
- Molla Câmî (2021). *Âriflerin Tesbihi*. (H. Kırlangıç, Haz.) (2. baskı). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Nev'î-zâde Atâyî (2017). *Sohbetü'l-Ebkâr* (M. Yelten, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ocak, A. Y. (1990). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (Genişletilmiş 2. Basım). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Öztürk, M. (2003). Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14-15), 245-281. <https://doi.org/10.17120/omuifd.74359>
- Sucu, N. (2006). Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 125-148.
- Şahin, R., & Arslantaş, Y. (2022). H. Musa'nın Bâtını İlimle Karşılaşması veya Hızır Kıssası. *Akademik Matbuat*, 6(2), 163-181.
- Taşlıcalı Yahya Beğ (2014). *Taşlıcalı Yahya Bey: Gencîne-i Râz (İnceleme, Tenkitli Metin, İndeks)* (B. Çınar, Haz.). Kesit Yayınları.
- Tuncer, S. (2021, Mart 27). *Allah'ın Konuştuğu Peygamber: H. Musa—B15—Biri Bir Gün*. [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=vBQuVAf5yPo>
- Tülek, V. (2007, Kasım 28). Hazreti Mûsâ ve İbretli Bir Hadise. *Türkiye Gazetesi*. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/vehbi-tulek/hazreti-musa-ve-ibretli-bir-hadise-356106>
- Üstün, D. (2023). *Klasik ve Çağdaş Tefsir Literatüründe H. Musa ile Arkadaşının Yolculuğu* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.